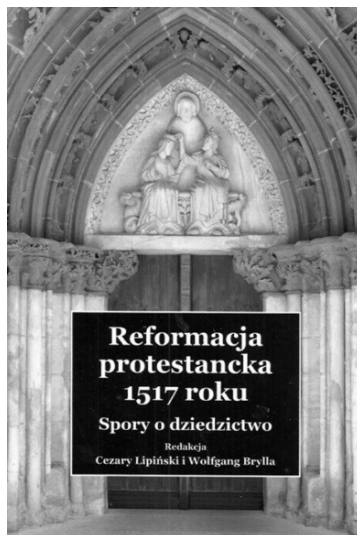

Reformacja protestancka 1517 roku. Spory o dziedzictwo.

Red. Cezary Lipiński i Wolfgang Brylla, Uniwersytet Zielonogórski, Zielona Góra 2018, ss. 341. (Materiały z konferencji naukowej „Reformacja – spór o dziedzictwo: retrospektywa, rewizja, redefinicja”, 13-15 października 2017 r., Zielona Góra).

Literatura poświęcona 500-leciu Reformacji przyniosła wiele reinterpretacyjnych opinii na temat wydarzeń 1517 roku, protestanckiego dziedzictwa formującego się na przestrzeni stuleci wraz ze szczególnym zainteresowaniem postacią Lutera, inicjatorem procesów, które doprowadziły do rozłamu XVI-wiecznego Kościoła. Rocznikowe publikacje były przywoływane i komentowane przy wielu okazjach, zwłaszcza że na rodzimym rynku wydawniczym ukazał się cały szereg pozycji dotyczących zagadnień Reformacji. Można dodać, że duża część rocznikowych tytułów jest jednocześnie pokłosiem konferencyjnych spotkań zorganizowanych przez uczelnie oraz inne placówki naukowe, które gremialnie przyłączyły się do upamiętnienia tego szczególnego dla samych ewangelików święta.

Nie tyle samej Reformacji, co trwającej po dzień obecny dyskusji nad jej znaczeniem poświęcona została publikacja przygotowana pod redakcją Cezarego Lipińskiego i Wolfganga Brylli. Instytut Filologii Germańskiej Uniwersytetu Zielonogórskiego przy współpracy bliźniaczej jednostki z Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu zorganizował w dniach 13-15 października 2017 r. międzynarodową konferencję („Reformacja – spór o dziedzictwo. Retrospektywa – Rewizja – Redefinicja”), w której udział wzięło około 50 badaczy zajmujących się spuścizną Reformacji, reformacyjnymi inspiracjami, implikacjami po jej konsekwencje dla społeczno-kulturowego formowania się rzeczywistości. Wymieniona pozycja jest pierwszym z dwóch planowanych części, które przybliżą w całości dorobek konferencji zorganizowanej w Zielonej Górze z godnym podkreślenia perspektywicznym oświetleniem reformacyjnych wydarzeń.

Zbiór artykułów zamieszczonych w pierwszym z „zielonogórskich” tomów ukazuje dziedzictwo Reformacji w wielu ujęciach – globalnym, ekumenicznym, narodowym, kulturowym czy duchowym. Dopelnieniem zagadnień historycznych widzianych poprzez pryzmat najnowszych paradygmatów naukowych jest wizerunek polskich obchodów 500-lecia Reformacji pokazanych „w zwierciadle polityki, mediów i nauki”, ukazujących różne aspekty jubileuszu świętowanego w społeczeństwie, w którym protestantyzm stał się zjawiskiem marginalnym pomimo swoich zasług dla polskiej kultury, literatury czy nauki.

Osiemnaście autorskich wypowiedzi zaprezentowanych zostało w pięciu blokach tematycznych – Ujęcia przekrojowe, W kręgu oddziaływań religijnych i teologicznych, W sferze zagadnień historycznych, W paradygmacie kultury chrześcijańskiej oraz W obszarze języka. Zebrane teksty pokazują jednocześnie tytułowy „spór o dziedzictwo”, w tym także w sposób mniej przyjazny lub kontrowersyjny, bez gloryfikacji Lutra, bez sprowadzania jego „gestu” do rangi dziejowego przelomu.

Pierwszy z powyższych bloków przedstawia wypowiedzi uznanych historyków niemieckich specjalizujących się w historii protestantyzmu, którzy uprawomocniają na kartach książki szerokie spojrzenie na rozwój reformacyjnego „dzieła” potraktowanego jako część globalnych procesów cywilizacyjnych zaistniałych niemal jednocześnie w wielu miejscach na świecie – od Europy po Chiny, Indie czy Afrykę. „Mnich i nosorożec – Historia jednego roku z perspektywy globalnej” – w pierwszym z tekstów Heinz Schilling przedstawia rozpiętość zdarzeń 1517 roku, do których należały podjęte już przed Lutrem próby reformowania Kościoła (m.in. w Hiszpanii), zmiany europejskiego układu sił politycznych czy poszerzenie percepcyjnych granic mieszkańców starego kontynentu. Symbolem otwarcia Europy na świat stała się tytułowa rycina Dürera z egotycznym przedstawicielem odkrytej zamorskiej fauny. „A co z mnichem, którego uderzenia młotka zgodnie z dobrą protestancką interpretacją zapoczątkowało pod koniec października 1517 r. nowożytność?” – pada pytanie przestrzegające przed fetyszyzacją tego zdarzenia, które włączało się wszak w poszukiwania nowego modelu pobożności w świecie coraz bardziej otwartym na duchowe potrzeby człowieka.

Drugi z niemieckich historyków zwraca uwagę na globalne zaistnienie reform religijnych w czasie równoległym wystąpieniu Reformatora. Wolfgang Reinhardt podkreśla, że „w czasie Lutra mamy do czynienia z przekraczającą granice poszczególnych kultur skłonnością do przewycięzania zrytualizowanych tradycji poprzez osobisty, uduchowiony kontakt z Bogiem” (s. 37). Taka

poszerzona perspektywa pozwala włączyć reformacyjne wydarzenia w ogólny proces rozwoju ludzkiej duchowości, w obrębie którego Lutrowy „impuls” jedynie wprawił w ruch reformacyjne zmiany, które „wymknęły się spod kontroli” nie tylko ich inicjatora, „uwolnione spod rzymskiej władzy” prowadziły ku protestanckiej różnorodności świata, w którym „luteranie od dawna stanowią już tylko mniejszość”

„W kręgu oddziaływań religijnych i teologicznych” – to pięć referatów ukazujących różne aspekty trwania reformacyjnych idei i osiągnięć. Pierwszy z autorów – ks. Jacek Froniewski – przedstawia, w jaki sposób ekumeniczne zbliżenie pomiędzy Kościołem rzymskokatolickim a Kościołami protestanckimi wpłynęło na zmianę postrzegania Lutra przez stulecia uznawanego jedynie za heretyka, na wizerunku którego zważyło krytyczne dzieło Johanna Cochläusa (1479-1552), XVI-wiecznego największego przeciwnika Lutra („Wpływ dialogu ekumenicznego na reinterpretację Lutra w Kościele katolickim”). Duchowny omawia stan badań podjętych nad dorobkiem myślowym Reformatora także przez autorów katolickich, podkreśla przełomowe znaczenie Soboru Watykańskiego II (1964) dla zmiany katolickiego podejścia do Reformacji i jej głównego inicjatora. W artykule szczegółowo zaprezentowane zostały ekumeniczne dokumenty potwierdzające nowe spojrzenie na teologię Lutra, będące świadectwem uznania jego religijności, w tym pragnienia dochowania wierności Ewangelii. To cenna prezentacja oficjalnego stanowiska Kościoła katolickiego względem luteranizmu, przedstawiona z dużą dozą zrozumienia dla trudnych relacji międzywyznaniowych.

W referacie „Kryzys duchowości luteranckiej na XVII-wiecznym Śląsku” Cezary Lipiński przybliży dzieje Reformacji w bliższej, rodzimej optyce. Poznajemy wizerunek śląskiego Kościoła luteranckiego funkcjonującego w obliczu ograniczeń narzucanych protestantom, przeżywającego wewnętrzne trudności w związku ze wzrostem luteranckiej ortodoksji i oddalaniem się duchownych od wiernych. Na tym tle przypomniane zostały przejawy troski o własny Kościół sformułowane w postaci pism krytycznych, wraz z jednym z najważniejszych XVII-wiecznych tekstów wzywających do naprawy luteranizmu („Chrześcijańsko-książęce zastrzeżenia i obwieszczenia”), w nawiązaniu także do potępiających wypowiedzi Johanna Schefflera (1624-1677), późniejszego mistycznego poety Angelusa Silesiusa.

W kręgu zainteresowań badawczych znalazły się poglądy gospodarcze Ojca Reformacji. Ks. Janusz Podzielny podkreśla, że poglądów Lutra nie moż-

na rozpatrywać w oderwaniu od XVI-wiecznych uwarunkowań ekonomicznych, społecznych czy handlowych. Katolicki duchowny zaznacza, że przemyślenia Lutra dotyczące spraw gospodarczych podporządkowane zostały zbawczemu „interesowi” człowieka będąc częścią jego drogi prowadzącej do Stwórcy. Omawiane są – od stosunku Lutra do własności prywatnej, handlu czy bogacenia się po oryginalną Lutrową koncepcję pracy postrzeganej w kategoriach powołania równorzędnego zakonnemu czy kapłańskiemu, prowadzącej z czasem do różnorodności zawodów („Poglądy gospodarcze Marcina Lutra)..

Dalsze teksty ukazują teologię Lutra w oświetleniu poglądów innych myślicieli. Dorota Brylla odwołuje się do Alberta Schweitzera (1875-1965), luterńskiego teologa znanego z idei poszanowania życia, w tym szacunku do wszelkich istot żyjących. Autorka przedstawia schweitzerowską interpretację nauki o usprawiedliwieniu leżącej u podstaw całej teologii luterńskiej, odkrytą przez Marcina Lutra w listach Pawła. Schweitzer w swoim odczytaniu przesłań apostoelskich poszedł znacznie dalej – w kierunku doświadczeń mistycznych. Prezentując dwa odległe stanowiska teologiczne badaczka stara się odpowiedzieć na pytanie na czym polega schweitzerowskie „bycie w Chrystusie”, w jaki sposób jego przemyślenia były zbieżne z naukami Lutra? („Alberta Schweitzera mistyczna interpretacja *Corpus Paulinum*. Problematyczność w zadłużeniu teologa w myśli”). Do spuścizny myślowej Reformatora odwoływał się Dmitrij Mereżkowski (1865-1941), rosyjski pisarz związany z tradycjami prawosławia. Andrey Kotin omawia, na czym polegała fascynacja Mereżkowskiego Marcinem Lutrem. Przedstawione zostało podejście rosyjskiego pisarza do poglądów Reformatora, niepozbawione jednocześnie krytycyzmu, związane także ze stosunkiem do „starego” Kościoła odrzuconego przez augustiańskiego zakonika („Reformacja a prawosławie. Marcin Luter według Dmitrija Mereżkowskiego”).

W części „historycznej” zamieszczone zostały trzy wypowiedzi. Tadeusz Jaworski przedstawia rozwój Reformacji na Łużycach omawiając reformacyjne wydarzenia na tle uwarunkowań zewnętrznych, jak i wewnętrznych, w tym związanych z oddziaływaniem wpływów niemieckich, rolą miejscowego mieszczaństwa oraz wzrostem napięcia narodowo-etnicznego opóźniającego wprowadzanie zmian religijnych. Posiłkując się bogatym materiałem źródłowym historyk przybliży rozprzestrzenianie się idei reformacyjnych w miastach łużyckich (Żarach, Lubsku, Froście czy Cottbus) zwracając uwagę także na

czynniki pozareligijne, które decydowały o przyjmowaniu nauk Lutra („Reformacja n Łużycach – jej przebieg i znaczenie”).

Innym przyczynkiem do rozwoju wspólnot ewangelickich jest artykuł Katarzyny Wójcik. Przypomniane zostały losy niemieckich ewangelików zamieszkujących przed wojną tereny Chełmszczyzny oraz Lubelszczyzny. Świadectwem ich obecności na tych ziemiach jest specjalnie wydana księga napisana przez Kurta Lückę, badacza dziejów niemieckich kolonistów, należąca jednocześnie do kręgu tzw. literatury ojczyźnianej popularnej w Niemczech. Publikacja miała spełniać przypisywane tego typu literaturze zadania, związane także z nawoływaniem do trwania przy konfesji („Dzieje ewangelików niemieckich z Chełmszczyzny i Lubelszczyzny w księdze ojczyźnianej Kurta Lucka *Die deutsche Siedlungen im Cholmer und Lubliner Lande*”).

W zakończeniu części historycznej powracamy do tematyki lużyckiej. Piotr Haracz przedstawił, jak nauki Lutra przyjmowane były we wschodniej części Dolnych Łużyc, w tym w poszczególnych państwach, księstwach, miastach oraz klasztorach (Żagań). Omówiona została specyfika lokalna decydująca o rozprzestrzenianiu się Reformacji na tych terenach, jak zostało podkreślone, procesu długotrwałego, który z czasem doprowadził do zapanowania luteranizmu w tej części ziemi lużyckiej („Reformacja we wschodniej części Dolnych Łużyc”).

Czwarta część rocznicowego tomu ukazuje reformacyjne dziedzictwo „w paradygmacie kultury chrześcijańskiej”. Mariusz Dzieweczyński koncentruje swoją uwagę na jednej z kontrowersyjnych koncepcji postrzegania poglądów Reformatora. W jaki sposób do dokonań Lutra ustosunkował się Hoffmann von Fallersleben (1798-1874), wybitny niemiecki filolog, poeta, twórca niemieckiego hymnu narodowego? Ten zarazem profesor uniwersytetu wrocławskiego doceniał zasługi Lutra dla języka niemieckiego, ale krytykował jego podejście do własnego narodu, nieakceptowalne przez XIX-wiecznych narodowców („Człowiek stulecia? Znaczenie Marcina Lutra dla ruchu przedmarcowego z perspektywy Hoffmanna von Fallerslebena”).

Następna wypowiedź przedstawia proces osławiania protestantyzmu na łamach katolickiego czasopisma „Hochland” wydawanego w Niemczech w początkach XX w. Rzecznikiem przelamywania istniejącej izolacji wyznaniowej był wydawca magazynu Carl Muth (1867-1944), który nie obawiał się prezentować pisarzy protestanckich w swoim piśmie wbrew zaleceniom opinotwórczym dzielącym twórców według konfesji. Poglądy Mutha przedstawił Marek Jakubów, w tym jego otwarcie na kulturę protestancką po okazywane

uznanie dla twórczości Lutra („Protestantyzm w ujęciu Carla Mutha i autorów czasopisma „Hochland”).

Kolejny autor skoncentrował swoją uwagę na projekcie związanym z potrzebą przebadania protestanckich kancjonałów powstałych na ziemiach polskich. W dokładnym omówieniu Jakub Z. Lichański przedstawił zarys tego panoramicznego badawczego przedsięwzięcia, które przyniosłoby wiele korzyści poznawczych, a przede wszystkim pozwoliłoby odtworzyć wizerunek twórców – polskich protestantów („Elity społeczne – elity intelektualne i ich wpływ na rozwój piśmiennictwa na przykładzie kancjonałów protestanckich. Baza wiedzy – od początku do roku 1918”).

Grzegorz P. Słowik ukazuje wizerunek Szweda odczytany na podstawie zachowanych XVII-wiecznych pamiętników. Zebrany materiał pozwolił autorowi przybliżyć portret żołnierza, protestanta, a także człowieka, widziany oczyma mieszkańców dawnej Rzeczypospolitej. Wprawdzie nietrudno domyślić się, jak pamiętnikarze przedstawiają swego „bohatera” zapamiętanego z wydarzeń wojennych, niemniej dzięki zaprezentowanej charakterystyce możemy wyrobić własne zdanie także na temat ówczesnych relacji międzywyznaniowych („Wizerunek Szweda protestanta w Polsce za panowania Wazów w świetle wybranych pamiętników z XVII wieku”).

Podnosząc znaczenie czytelnictwa Reformacja dążyła do upublicznienia średniowiecznych bibliotek przeznaczonych dotąd dla elitarnej grupy czytelników. W nawiązaniu do tych tendencji Rafał Werszler omawia nowe formy organizacji przestrzeni bibliotecznej wprowadzone wraz ze zmianami reformacyjnymi – tzw. ewangelickie repozytoria służące do bardziej nowoczesnego przechowywania księgozbiorów. Jak zaznacza autor, był to jednocześnie początek trwających do dzisiaj transformacji w zakresie organizacji pomieszczeń bibliecznych („Wpływ reformacji na nurt przekształceń aranżacji w ewangelickich librariach i repozytoriach XVI i XVII wieku upowszechniających czytelnictwo na Śląsku”).

Ostatni z artykułów w trzeciej najobszerniejszej części książki dotyczy polskich obchodów 500-lecia Reformacji. Syntetycznego podsumowania tego zagadnienia dokonuje redaktor książki Wolfgang Brylla. Poznajemy przebieg politycznej dyskusji nad niezrealizowanym projektem uznania 2017 roku Rokiem Reformacji, przedstawione zostały również kontrowersyjne inicjatywy rocznicowe zainicjowane w środowisku katolickim, krytycznie oceniane w oficjalnym przekazie Kościoła rzymskokatolickiego (m.in. film Grzegorza Brauna „Luter i rewolucja protestancka”). Na przeciwległym biegunie sytuują się konferencje

rocznicowe ukazujące współczesny stan badań nad dziedzictwem Reformacji. Nie uszły uwadze autora także nowe publikacje wydane dla uczczenia jubileuszu („Luter.pl. Obchody 500-lecia reformacji w zwierciadle polityki, mediów oraz nauki”).

W końcowej części przedstawione zostały zagadnienia językowe. Magdalena Hawrysz omówiła słownictwo ariańskiego przekładu Nowego Testamentu (w tłumaczeniu Marcina Czechowica), w tym konfesyjność przekładu widoczną w słowach, określeniach czy biblijnych frazach. Jak się możemy przekonać, w XVI-wiecznym tekście biblijnym zakodowane zostały oceny oraz zdystansowanie się w tym wypadku braci polskich do poglądów religijnych innych grup wyznaniowych. („Ariańskie pojęcia religijne w Rejestrze do Nowego Testamentu w tłumaczeniu Marcina Czechowica z 1577 r.”). Marcin Miodek natomiast przedstawił „obecność” Marcina Lutra w polskich opracowaniach encyklopedycznych i leksykonach. Dowiemy się, czy prezentacja Reformatora w hasłach encyklopedycznych jest zgodna z tradycją protestancką, na ile jest obiektywna, czy nie powieli stereotypowych wyobrażeń o dokonaniach Lutra („Hasło <<Luter>> w polskich encyklopediach i leksykonach uniwersalnych – wybrane aspekty”).

Zaprezentowany pokonferencyjny tom w wielostronnym świetle ukazuje dziedzictwo Reformacji, w perspektywie również krytycznej, a także zgodnej z najnowszymi paradygmatami naukowymi postrzegającymi przeszłość reformacyjną na tle globalnym, w ujęciu również lokalnym poprzez regionalną specyfikę rozwoju protestantyzmu, w tym na ziemiach polskich. Dzięki zaprezentowanej różnorodności spojrzeń badawczych mamy okazję poznać cały szereg interpretacyjnych opinii na temat reformacyjnego „dzieła”, myślowej spuścizny Lutra ukazanej w odniesieniu do kultury, literatury czy innych dziedzin ludzkiej aktywności kształtowanych także pod wpływem zaistniałych zmian religijnych. Można co najwyżej zauważyć, że zabrakło w publikacji odniesień do współczesnego trwania protestantyzmu w rodzimej przestrzeni kulturowej, społecznej czy publicznej, w nawiązaniu do uprawomocnienia nowych form obecności Kościołów po 1989 roku. Można mieć nadzieję, że ten aspekt znajdzie swoje odzwierciedlenie w zapowieranym drugim tomie lub innych projektach badawczych.

Tradycyjnie wprowadzeniem do całości jest słowo redaktorów, którzy w tym wypadku nie tylko omawiają zawartość pokonferencyjnego tomu, ale ustosunkowują się również do rocznicowych obchodów 500-lecia Reformacji

w Niemczech, w nawiązaniu do poprzedzającej jubileusz „Dekady Lutra”. Zaprezentowane artykuły poprzedzone zostały anglojęzycznymi streszczeniami, z dołączeniem bibliografii wykorzystanej literatury przy każdym. Grono autorskie „obecne” na kartach publikacji tworzą badacze z Uniwersytetu Zielonogórskiego, a także wrocławskiego, warszawskiego, opolskiego oraz Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Książka wydana została przez Uniwersytet Zielonogórski przy wsparciu finansowym Prezydenta Miasta Zielona Góra.

Aneta M. Sokół